

УДК 343.22-029:9

Н. В. Мотунова

ПРИЧИНИ ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ПЕВНИХ ІСТОРИЧНИХ ЕТАПАХ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Соціальні процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, характеризуються багатьма тенденціями. З одного боку – це руйнування форм спільної людської діяльності, що існували раніше, а з іншого – становлення їх нового розмаїття. Нововведення в галузі економіки, політики, культури, правового забезпечення, інших сферах змінили суспільне життя. Це зумовило суттєві зміни у соціальному просторі: злам культурних та моральних цінностей, норм, традицій, стереотипів, колишнього мислення та діяльності. У сучасному суспільстві, у ході таких змін та перетворень, у багатьох сферах суспільного життя стрімко зросла злочинність, отримали широке розповсюдження інші види злочинної поведінки як серед дорослих, так і серед неповнолітніх.

Рівень злочинності серед неповнолітніх має стійку тенденцію до зростання. За останні 10 років удвічі зросла кількість протиправних дій неповнолітніх. Підлітки віком від 14 до 18 років складають 8% всього населення України, однак скоюють чверть усіх зареєстрованих злочинів. Кількість злочинів вчинених неповнолітніми за останні 10 років у 4 рази перевищує збільшення частки молоді всього населення [1, с. 1].

Складна криміногенна ситуація і обумовлює вибір проблеми нашого дослідження – з'ясування причин вчинення правопорушень. У дослідженні будь-якої проблеми важливу роль грає вивчення історії питання. Історичний підхід дозволяє краще зрозуміти сучасні проблеми, закономірності розвитку науки та практики. Це також стосується й нашого дослідження.

Вивченням причин і умов вчинення правопорушень займається кримінологія – наука, яка сформувалась в другій половині XIX ст.

Щоб розглядати дане питання, потрібно вяснити поняття **«причини правопорушень»** – це комплекс явищ об'єктивного і суб'єктивного характеру, здатних детермінувати протиправну поведінку суб'єктів права.

Правопорушення – це соціально-небезпечне або шкідливе, протиправне, винне діяння деліктоздатного суб'єкта (фізичної чи юридичної особи), яке передбачене чинним законодавством і за яке встановлена юридична відповідальність [7, с. 18].

Причини правопорушень – це ті явища соціальної дійсності, які викликають (або полегшують) вчинення правопорушення [5, с. 23].

Розуміння самого поняття «причина» є досить багатограним. М. Бунге стверджує, що кожен філософ і вчений користується своїм власним визначенням причини, навіть якщо йому не вдалося чітко його

сформулювати. У філософському словнику під причинами розуміють події чи явища, що породжують наслідки.

Філософія права визначає причинність як об'єктивний, загальний, генетичний зв'язок між явищами. Процес формування причинності послідовно розвивається в часі, і причина в часі завжди попереджує наслідок.

Неоднозначність у розумінні причин правопорушень пояснюється наявністю цілого ряду факторів, а саме: різноманітністю досліджуваних явищ, складністю взаємозв'язків між ними, особливостями суб'єктного складу тощо. Самі правопорушення, як і їх причини, історично мінливі і різні не тільки у кожній соціально-економічній формації, але навіть часом у різних регіонах держави. Відповідно окреслилися напрями дослідження причин протиправної поведінки.

Усю сукупність концепцій, які пояснюють причини вчинення правопорушень, можна поділити на декілька груп. До них належать, по-перше, теорії, які пояснюють причини правопорушень з позиції особистих якостей людини, у тому числі з позиції уроджених якостей, по-друге, теорії, які пов'язують причини правопорушень із факторами соціального порядку. Суперечки між представниками цих напрямів почалися давно та закінчаться не скоро.

Перші теоретичні розробки в цій області ми знаходимо ще у Платона і Аристотеля. Велику увагу проблемі злочинності приділяли такі мислителі XVIII століття, як Беккарія, Бентам, Вольтер, Гельвецій, Гольбах, Дідро, Локк, Монтеск'є та інші. Більш детально почали вивчати причини злочинності в XIX-XX століттях, що було обумовлено великим ростом злочинності, збільшенням населення, розвитком капіталізму та іншими причинами.

Істотний крок в цьому напрямку зробили представники антропологічного напрямку, насамперед цей напрямок пов'язують з іменем італійського лікаря-психіатра Чезаре Ломброзо (1835-1909 рр.). Ось такими словами він почав свою працю «Про злочинну людину»: «...одного разу вранці я знайшов на черепі каторжника цілу серію атавістичних відхилень аналогічну тим, що мають місце у низьких хребетних. Я усвідомив, що проблема сутності та походження злочинців була вирішена для мене» [2, с. 100]. За все своє життя він дослідив більше 11 тисяч злочинців, він вимірював їх зріст, вагу, руки ноги, розглядував колір внутрішніх органів. Усе це він робив для того, щоб мати право заявити: злочинець – це атавістична істота, яка містить у собі інстинкти первісної людини. Однак не можна не згадати, що Ломброзо був лікарем: основну увагу в заходах попередження він приділяв лікуванню. Слід зазначити, що теорія Ч. Ломброзо викликала дуже багато суперечок. Ще при його житті група англійських учених під керівництвом Ч. Горінга зробила комплексне дослідження близько 3 тисяч осіб. Дослідники зробили висновки, що різниці між злочинцями та не злочинцями не існує, а отже немає такого феномена, як злочинна

людина. До таких висновків також дійшов англійський лікар Н. Іст, який дослідив 400 підлітків правопорушників. Однак ця проблема не була закрита. Уже в 1939 році у США вийшло дослідження антрополога Е. Хутона «Американський злочинець», у якому він на підставі дослідження більше 10 тисяч в'язнів стверджував, що злочинці стоять «нижче по рівню розвитку» і що знизити злочинність можна шляхом повного знищення розумово відсталих або шляхом їх повної сегрегації. Основний недолік в аргументації Хутона в тому, що він говорив про нерівність розвитку злочинців та добропорядних громадян.

На зміну антропологам прийшли психологи в особі представників конституціональної психології. Її засновником є німецький психолог та психіатр Е. Кречмер (1888–1964). Проблеми своїх досліджень він формулював, відштовхуючись від народних спостережень: «Інтриган – із горбом та з кашлем, жінка з народу – невисокого зросту, кругла, немов куля і т. д.» [3, с. 66]. Сам Кречмер не намагався знайти зв'язок між відповідною побудовою тіла та протиправною поведінкою суб'єкта. Це зробив американський дослідник У. Шелдон. Він виділив три основні побудови тіла, а також розробив систему, яка дозволяла класифікувати індивідів за допомогою будови тіла, а потім використовувати дані для визначення їх темпераменту та поведінки. На початку 50-х років у США у злочинця, який скоїв декілька вбивств, було знайдено додаткову хромосому Y. Приблизно в той же час така хромосома була знайдена й у вбивці у Франції. З перевіркою теорії про те, що знайдена хромосома «насилля», були проведені масові дослідження в США та Франції. Результати були опубліковані у 1975 році в Парижі. Додаткова хромосома Y була знайдена у 1,0 – 1,4% осіб, які відбувають покарання. Загальні результати дослідження показали, що серед осіб, які скоїли правопорушення та мають генотип ХХУ, питома вага правопорушень проти особи та громадського порядку склала близько 9%, у той час як у правопорушників без такої аномалії ця цифра була значно вище.

Були й інші теорії, які намагалися довести тенденції «спадщини». До них належать «теорія близнюків» та теорія «сімейного древа». Так, вважалося, що однояйцеві близнюки повинні виявити більше однакових рис правопорушника, чим різнояйцеві. Датський кримінолог К. Криситиансен дослідив близько 6 тисяч пар близнюків. За його дослідженнями, збіг випадків вчинення правопорушень в однояйцевих близнюків – 35%, а у різнояйцевих – 12%. Здається, різниця очевидна, але для нас важливий інший висновок: на поведінку близнюків великий вплив мають також умови життя поряд із спадковістю. Друге дослідження торкалося родовідних дерев двох династій: Джуксів та Едвардсів. У першій із 1200 членів 140 були злочинцями, а в другій більшість займала високі громадські посади та досягала великих успіхів у науці. Якщо злочинні риси успадковуються у Джуксів, то Едварси повинні бути чистими, за винятком, мабуть, випадкових правопорушень. Але з'ясувалося, що і в родині Едвардсів також є злочинці.

У середині 19 сторіччя з'явилися біопсихологічні теорії походження правопорушень та злочинності взагалі. Їх виникнення пов'язують з іменем З. Фрейда (1856 – 1939), австрійського лікаря та психолога. Сам Фрейд не займався проблемами злочинності, однак його послідовники зробили все, щоб пристосувати його вчення до пояснення причин правопорушень. Фрейд намагався знайти методіку лікування неврозів. Її суть – допомогти пацієнту усвідомити причини своїх страхів, оскільки якщо людина знає, чого боїться, то вона вже готова, щоб перемогти ці страхи. Подальші мислення привели до того, що Фрейд зробив висновок, що в глибині свідомості живуть не тільки набуті фантоми. «Людина народжується із потягами, які треба обмежувати, наприклад, сексуальний потяг лібідо» [6, с. 132]. На останньому етапі своєї діяльності він надає своєму вченню філософське звучання. Він розробляє структуру особистості, яка складається з трьох інстанцій – Я, Воно, Ідеал – Я. Я у людини пов'язано із свідомістю, воно господарює над його спонуканнями. Іншими словами, кожен з нас судить про себе по своїх вчинках, які він свідомо вчинив, або свідомо від них відхилився. Із цього Я виходить ініціатива по витісненню зі свідомості психотравмуючих обставин. Однак в людині існує Воно, яке містить у собі ті самі спонукання. Витіснення зливається з Воно і є його частиною. «Я уособлює те, що можна назвати розумом у протилежність Воно, яке відповідає пристрасті» [4, с. 96]. Витіснення спонукань породжує Ідеал – Я, воно і є початковою природою людини. Якщо Я буде у постійному конфлікті із Воно це може призвести до душевного розладу та інших небезпечних наслідків. Вчення Фрейда було розвинуто його учнями. К. Юнг (1875 – 1961), швейцарський психолог та психіатр, заснував напрямок «аналітична психологія». Він виділив у несвідомому дві частини: особисте несвідоме та колективне несвідоме. Перше містить все, що людина намагається витіснити зі свідомості, але воно залишається у якості сліду у несвідомому. Зміст другого, тобто колективного несвідомого, не набувається в процесі життя, воно – природжені інстинкти та первісні форми збагнення – архетипи. Аналітична психологія Юнга «соціологізує» фрейдизм. Колективне несвідоме – це вже не тільки інстинкти, біологічний потяг, а й історія людства. «Тому причини правопорушень скоріше соціальні та містяться у пережитках минулого у свідомості людства» [4, с. 98]. Праці З. Фрейда, К. Юнга та їх послідовників А. Адлера, Е. Фромма довели, що люди є соціальною істотою та що відповідь на питання «Що є людина?» треба шукати не тільки в ній, а й між людьми, тобто в їх взаємовідносинах. Тим самим вони запровадили початок соціологічним теоріям причин та умов правопорушень.

Прихильники властивих злочинних якостей у людини не відкидали роль зовнішніх обставин. Сам Ч. Ломброзо говорив про «випадкових злочинців», які вчиняли правопорушення під впливом зовнішніх обставин. Ломброзо нарахував біля 16 таких факторів: кліматичні,

метеорологічні, фактори освіти, цивілізації та інші. Учень Ч. Ломброзо Е. Феррі розрізняв три групи факторів: «антропологічні (органічні аномалії мозку, кісток, рефлекторної діяльності, розумові та психічні аномалії, освіта, рід занять, виховання та ін.); фізичні (клімат, зміна дня та ночі, метеорологічні умови, річна температура); соціальні (релігія, стан промисловості, економічний та політичний устрій, побудова виконавчих органів, органів правосуддя, постановку законодавства взагалі)» [4, с. 102].

Теорія факторів злочинності стала певним містком до соціологічних теорій правопорушень. У XIX сторіччі її найбільш повно сформулював Кете Ламбер Адольф Жак (1796-1874), бельгійський вчений, соціолог-позитивіст; один із засновників наукової статистики, іноземний член-кореспондент Петербурзької АН (1847). У своїх дослідженнях він спирався на філософський позитивізм О. Конта „позитивний стан людського розуму, коли він відторгує прагнення пізнати внутрішні причини явищ, а переходить до спостереження, встановлення зв'язків між різними явищами та деякими спільними фактами” .

Те, що вважалося позитивним: зріст економіки, підвищення фінансового стану суспільства може повернутись злом. Г. Тард – французький соціолог побачив, що навіть багаті люди вчиняють правопорушення. Як пояснити протиправні вчинки багатих людей, у яких, здавалося, є все для нормального життя? Він пояснює причини правопорушень законом наслідування. Не тільки людина, а й суспільство розвивається за законами наслідування. Г. Тард вважав, що наслідування виникає на несвідомому рівні. Властивості людей походять від існуючих соціальних зразків. До їх числа відносяться стереотипи поведінки, норми моралі, смаки, звички. Тобто: правопорушник перебуває у соціальному зв'язку з людьми, а цей зв'язок є умовою розповсюдження відповідних типів поведінки, в тому числі й неправомірної. «Злочинець – істота суспільна, він завжди відчуває потребу у натхненні прикладом та схваленням групи людей» [4, с. 110].

Видне місце, в теорії правопорушень займає теорія «диференційованої асоціації» Е. Сазерленда. Сазерленд вважав, що протиправній поведінці навчаються від осіб, які вже засвоїли негативні цінності. Якщо у свідомості людини переважають поняття, оцінки, які сприяють порушенню законів, то вона легко його переступає. Однак у суспільстві існують погляди та цінності, які протидіють правопорушенням. Людина знаходиться під впливом і тих і інших, які протилежні між собою (диференційовані). І те, що сприймає правопорушник у зв'язку із своєю протиправною поведінкою знаходиться у протиріччі з тим, що сприймається у зв'язку із правомірною поведінкою, звідси і назва «диференційована асоціація». Погляд на правопорушення, як на звичайну функцію суспільства є дуже розповсюдженим. Гіпотеза про те, що цивілізація потребує злочинів та

робить їх для деяких є аксіомою. Цивілізації потрібні авантюри, конфлікти і т.п. Там де потреба в авантюрах зникла, локальні цивілізації приходили до занепаду.

Еміль Дюркгейм (1858-1917), французький соціолог, засновник французької соціологічної школи, стверджував, що для успішного розвитку цивілізації необхідно існування певного простору свободи, в якому індивіди мають різні можливості для самовираження, як в бік ідеалів, так і в бік порушення соціальних заборон. Е. Дюркгейм прямо говорить «...щоб у суспільстві існували рівні можливості вираження для героїв, романтиків, ідеалістів, в ньому повинні існувати можливості самовираження і для злочинців. Свобода не може існувати, якщо немає можливостей для відхилень в різні сторони – і до ідеалу і до аномії, яка відрікається від норм» [8, с. 456].

Заслуговує на увагу також теорія Р. Мертона. Із соціальної та культурної структури суспільства він виділив два елементи: перший містить цілі, наміри, інтереси, які визначаються даною культурою, а другий контролює засоби досягнення цих цілей. Рівновага між цими елементами існує до тих пір поки громадяни одержують задоволення від того, що вони досягають своїх цілей незабороненими засобами. В будь-якому суспільстві є соціальні групи де злочинність серед її членів розглядається як еталон, вона є єдиним засобом досягнення своїх цілей, так як можливість досягти успіху у групі незабороненими засобами дуже мала [8, с. 128].

Отже, злочинність спричиняють як внутрішні (обмеженість потреб та інтересів, викривлення ціннісних орієнтацій, специфічний спосіб життя, анти-соціальність засобів задоволення потреб та інтересів, психологічні деформації особистості), так і зовнішні чинники (політико-правова ситуація у країні і деформація нормативної системи та соціальних інститутів, низький рівень правової культури у суспільстві, вплив оточення, соціально-економічне становище у країні, вплив засобів масової інформації тощо). У період криз, соціально-економічного занепаду, суспільних трансформацій значно зростає злочинність, розширюється, омолоджується її соціальна база, відбуваються зміни в її структурі. До об'єктивних чинників, які обумовлюють це явище, належить системна криза всіх сфер життєдіяльності, пов'язані з нею зниження життєвого рівня населення, безробіття, зростання тіньового сектора економіки, майнове розшарування населення, ослаблення авторитету влади та ефективності державного управління, байдужість значної частини населення до правопорядку. Таким чином, ми розглянули причини вчинення правопорушень з філософського, психологічного, соціологічного аспекту, тому подальшим напрямком нашого дослідження буде вивчення причин вчинення правопорушень з соціально-педагогічної точки зору.

Список використаної літератури

1. **Кальченко Т. Л.** Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Тетяна Леонідівна Кальченко. – Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – 50 с. 2. **Кудрявцев В. Н.** Категория причинности в советской криминологии / В. Н. Кудрявцев // Советское государство и право. – 1965. – № 11. – С. 34 – 38. 3. **Игошев К. Е.** Введение в курс профилактики правонарушений: Учебное пособие / К. Е. Игошев. – Горький: ГВШ МВД СССР, 1973. – 93 с. 4. **Харшак Е. А.** Меры раннего предупреждения преступлений: Учебное пособие / Е. А. Харшак. – Караганда, КВШ МВД СССР, 1976. – 40 с. 5. **Котюк В. О.** Теорія права. Курс лекцій. Навчальний посібник для юридичних факультетів вузів / В. О. Котюк. – К. : Вентурі, 1996. – ст. 121. 6. **Филонов В. П.** Состояние, причины преступности в Украине и ее предупреждение / В. П. Филонов. – Донецк : Донецкий ин-т внутр. дел., 1999. – 640 с. 7. **Зайчук О. В.** Теорія держави і права. Академічний курс / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : «Юрінком Інтер», 2006. – 140 с. 8. **Бандурка О. М.** Юридична психологія / О. М. Бандурка, С. П. Бочарова, О. В. Замлянська. – Харків : Ун-т внутрішніх справ, 2001. – 740 с.

Мотунова Н. В. Причини вчинення правопорушень на певних історичних етапах розвитку суспільства

У статті висвітлено причини вчинення правопорушень в історичній ретроспективі. Розглянуто питання про соціальну природу правопорушень. Розкрито поняття правопорушення, причини правопорушень. З'ясовано комплексний підхід до вивчення даного явища. Розглянуто класифікацію причин і умов злочинності за різними критеріями. Висвітлено сукупність концепцій, які пояснюють причини вчинення правопорушень, між представниками різних напрямів і наук.

Ключові слова: правопорушення, причини правопорушень, концепції причин вчинення правопорушень.

Мотунова Н. В. Причины совершения правонарушений на определенных исторических этапах развития общества

В статье освещены причины совершения правонарушений в исторической ретроспективе. Рассмотрен вопрос о социальной природе правонарушений. Раскрыты понятия правонарушения, причины правонарушений. Обоснован комплексный подход к изучению данного явления. Рассмотрена классификация причин и условий преступности по различным критериям. Освещена совокупность концепций, объясняющих причины совершения правонарушений, между представителями различных направлений и наук.

Ключевые слова: правонарушения, причины правонарушений, концепции причин совершения правонарушений.

Motunova N. V. Reasons of Commission of Offences on the Certain Historical Stages of Society Development

Reasons of commission of offences are reflected in the article, history of question is studied. Historical approach allows to understand modern problems better, and conformities to law of development of science and practice. A question about social nature and reasons of offences is also considered. Concepts of offence, reason of offences are exposed. Among reasons and terms of origin of offences objective and subjective reasons are distinguished. As objective reasons concrete contradictions come forward in public existence, economic, political and social relations of people. Among subjective reasons of offences there are sense of justice, necessities, reasons, positions, low level of moral and legal culture. In the process of research of this problem the complex going near the study of this phenomenon was found out. In legal literature a few levels of research are distinguished: a 1) individual level; 2) at the level of collective; 3) at the level of society on the whole. Classification of reasons and terms of criminality on different criteria were considered. Totality of conceptions that explain reasons of commission of offences between the representatives of different directions and sciences are reflected. Conceptions can be divided into a few groups. Among them there are theories that explain reasons of offences from position of the personal man's qualities including position of innate qualities, to the other theories that bind reasons of offences to the factors of social order

Key words: offense, offense causes, the concept of offenses' reasons.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.

УДК 37.013.42

Я. І. Юрків

**ТРЕНІНГОВА ПРОГРАМА ЯК ЛОКАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ
ВИРІШЕННЯ ПІДЛІТКОВИХ КОНФЛІКТІВ**

Конфлікти неминучі в усіх сферах суспільного життя, тому не виключенням є і підліткове середовище. Підлітковий вік традиційно вважається переходом від дитинства до дорослості. Усе, що стосується розвитку, якісно перебудовується, виникають і формуються нові утворення, що нерідко призводить до виникнення конфліктів з батьками, ровесниками, вчителями, із самим собою. Таким чином, конфліктне